

НАДЕ ПРОЕВА
Философски факултет
Скопје

УДК 930.271(=75)(497.17)

ДВЕ ВОТИВНИ АРИ ОД ТИКВЕШИЈАТА

Апстракт: две анепиграфски ари од римско време со фигурална претстава на атрибутите на Херакле: боздоган и scyphos-cantharos на ара́та од с. Долни Дисан, којашто се чини дека не е доработена и scyphos-cantharos на ара́та од с. Бохула.

Во врска со петогодишниот план на МАНУ и САНУ за издавање на епиграфските и нумизматичките извори за античката историја на нашата земја, од 1981 год. меѓу другото се вршат рекогносцирања и во Тиквешкиот крај при што се откриени два ретки споменици кои укажуваат на раширеноста на култот на Херакле во овој крај. Првиот од нив е регистриран со рекогносцирањето во 1982 год. во селото Долни Дисан на локалитетот Тополка, каде што сеуште се наоѓа. Тоа е ара од сив камен долу и горе откршена, профилирана од трите страни со следниве димензии: вис. 1 м. шир. 0,30 м. деб. 0,26 м. Горе од страните изведена е по една волута, при што и двете се тешко оштетени така што денес се назира само левата. Долниот крај е профилиран и доста оштетен. На горната страна се наоѓа мал кружен отвор, а одсади е грубо обработена. На предната страна, без посебно формирано релефно поле претставени се боздоганот на Херакле и еден scyphos-cantharos¹. Позадината на релефното поле има трагови од обработка со длето, бидејќи не е извршено финално полирање. (сл. 1а,б). На прв поглед се чини дека на долната профилација има трагови од натпис, заради што споменикот беше внимателно прегледан следната сезона, при што со сигурност е утврдено дека се работи за трагови од шилесто длето, додека пак оние на позадината од релефното поле се од назабено длето. Општ впечаток е дека споменикот не е доработен.

Вториот споменик е откриен 1983 год. при рекогносцирањето на Бошавијата, во селото Бохула, пред западниот влез на црквата Св. Атанас. Се работи за ара од сив камен закопана наопаку во земјата до половината. Сите напори на потпишаната

¹ Се работи за облик на сад кој преставува мешавина на scyphos и cantharos која се јавува од III-от век пред нашата ера, а потоа cantharos-от се губи како форма на сад.

и на мештаните да се откопа во целост и да се фотографира останаа безуспешни. Ослободена беше само предната страна до почетокот на долната стопа во висина од 0,70 м., така што е можна реконструкција на димнзиите. Арата е профилирана на горната, а веројатно и на долната страна. Димензиите на горната правоаголна, грубо работена стопа се: вис. 0,30 м, така што вкупната висина би изнесувала 1 м., а на основата 0,50 x 0,36 м. На рамната површина на предната страна којашто нема вградување претставен е *scyphos-cantharos*.

Иако и двата споменика немаат епиграфска потврда за нивната култна припадност, повеќе од јасно е дека се работи за кулгот на Херакле, чиешто основен атрибут е боздоганот: *clava*, *ῥόπαλον* којшто во античката литература е воведен од Пејсандрос и Стезихорос². Според една традиција, боздоганот го добил од божицата Атена, а според друга го изделкал сам во Немеја, од стеблото на дива маслинка пред почетокот на дванаесетте подвизи. За улогата пак на *scyphos*-от, *cantharos*-от или *rhuton*-от кои се омилен атрибути на херојот во римскиот период постојат повеќе потврди во пишаните извори пред сè за *scyphos*-от: „*Scyphus Herculis poculum est, ita ut Liberi patris cantharus, Herculem vero fictores veteres non sine causa cum poculo fecerunt, et non umquam cassabundum et ebrim: non solum quod is heros bibax perhibetur, sed etiam quod antiqua historia est Herculem tamquam navigio vectum immensa maria tensisse*“³.

Sic mitis vultus, veluti de pectore gaudens |hortatur mensas, tenet haec marcentia fratris| pocula, at haec clavae meminit manus aspera sedes|sustinet et cultum Nemaeo tegmine saxum“⁴. Најстарото пак сведоштво е од Стезихор:

„*Σκυπφειον δὲ λαβὼν δέπας ἔμμετρον ὡς τετράλγυνον/ πῖνεν ἐπισχόμενος τὸ ῥὰ οἱ παρέθηκε Φόλος κεράσας*“⁵

Освен литературните извори за оваа варијанта на Херакле има и фигурални потврди за типот на Херакле *bibax* со *scyphos* и боздоган уште од V-IV век пред нашата ера, и на Херакле *Epitrapezios* од Лисип како и бројни копии од хеленистичко и римско време посебно на Х е р а к л е *bibax* и тоа во малата бронза и гемите⁶. Во постарата литература не се прави разлика меѓу овие два типа на Херакле. На разликата меѓу типот на Х е р а к л е *bibax* и Лисиповиот *Epitrapezios* т.е. неговите копии прв укажа Д. Срејовић во врска со бронзената статуета на Херакле од Тамнич⁷,

² G. Humbert, *Hercule* (Ἡρακλῆς), Daremberg—Saglio, *Dictionaire des antiquités grecques et romaines*, Gratz 1969, t. III/1, 81

³ Macrobius, *Saturnalia*, V, 21, 16

⁴ Statius, *Silvae* IV, 6 stih 55

⁵ Stez., fr. 7

⁶ Marguaret Bieber, *The sculpture of the hellenistic age*, New York 1955 36, fig. 80, 81

⁷ *Bronzana statueta iz Tamniča*, Starinar, n.s. IX—X, 1958—59, 48

Сл. а

Сл. б

Сл. 1 а, б Арл од с. Долни Дисан

што е прифатено од истражувачите⁸. Ликот на *Херакле Epitrapezios* добро ни е познат преку описот на *Maritalis*⁹, којшто го видел во куката на *Novius Vindex* во Рим и описот на *Statius*¹⁰, според кои статуетката била направена по порачка од Александар Македонски и ги имала неговите црти¹¹, а во Рим стигнала со посредство на Ханибал и Сула¹². Веродостојноста на овој податок е неизвесна, но описот на бронзата е точен судејќи според сочуваниите копии. Најверојатно се работи за копија на Лисиповиот *Epitrapezios* прогласена за оригинал од страсниот колекционар. Што се однесува пак до култот на Херакле во Македонија, тој според *U. v. Wilamowitz*¹³ бил вклучен во генеалогичката на македонската династија во моментот кога таа влегувала во грчката културна сфера. На аверсот од монетите на Архелај (413—399) и Пердика (363—359) фигурира главата на Херакле со брада и кожа од лав, а на реверсот неговите атрибути: боздоганот и лакот¹⁴ како и на монетите на Филип II и Александар Македонски¹⁵ со оглед на поистоветувањето на Александар со Херакле-Мелкарт¹⁶ феникиско божество кое му помогнало во освојувањето на Тир, заради кое статуетката ќе стане фетиш кај сите подоцнежни освојувачи¹⁷. Всушност се работи за *interpretatio Graeca* на феникискиот Мелкарт.

Во нашиов дел на Македонија ова се први и единствени споменици од овој вид. Судејќи според малубројните аналогии овој тип на споменик е доста редок. Една од тие е арата најдена во светилиштето на Херакле во *Polu* (Пула) северно од *Porta Gemina* со посвета којашто не го содржи името на Херакле, така што припадноста е извршена врз основа на представата на боздоганот и *scyphos*-от¹⁸. Другата аналогия којашто се чува во *Muzeo Nazionale* во Рим има, посвета „*Herculi vovit*“, како и претстава на боздоган и *scyphos* на предната и букранион на десната страна. Според натписот и техничките особености на изработката, споменикот е датиран на крајот од Републиката¹⁹

⁸ F. de Visscher, *Héraklès Epitrapezios*, *Antiquité classique*, t. 30. 1961, 61—129

⁹ *Epigramaton*, IX, 43—44

¹⁰ *op. cit.*

¹¹ Ch. Picard, *Revue Archéologique*, 1911, 267—268

¹² Statius, *stih* 64—88, *Martialis*, 43

¹³ Euripides, *Herakles*, I, 273, *navedano* spored, *Daremberg—Saglio* 124

¹⁴ M. Price, *Coins of the Macedonians*, London, 1974, T.X/50, 52, 54

¹⁵ Истиот, *op. cit.* T.XI/59, 61, 64; G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappe en Macedoine de 359 à 294*, Paris, 1977, 367 i 413, T. 83—85, *tip* D1, D2 i D33—D55, За боздоганот, пак, како атрибут на Филип V, види L. Robert, *Helznica*, 1955 p. 266-271.

¹⁶ Ch. Picard, *op. cit.* 261

¹⁷ D. Srećević, *op. cit.* 48

¹⁸ A. Degrassi, *Culti dell'Istria preromana e romana*, *Adriatica prachistorica et antiqua*, Miscellanea Gregorio Novac dicata, Zagreb 1976, 612.

¹⁹ Bianca Candida, *Altari e cippi nel Museo Nazionale romano*, Roma 1979, no. 49, 116—117.

(Сл. 2). Очигледно е дека се работи за скратена претстава на добро познатиот и во римско време омилиот тип на Херакле *bibax* (пијаница и гурман) кој во некоја рака претставува вулгаризација на Херакле *Epittapezios* и на претставите на *lectisternium* (банкет во чест на Херакле-демон на плодноста) кои се одржале се до римско време за што сведочи претставата на медаљонот на Антониј Пиј²⁰.

Сл. 2 Ара од Рим; според
В. Candida, в. бел 19

Што се однесува до датирањето на нашиве споменици, многу е тешко во одсуство на епиграфски показатели поблиску да се утврди. Локалниот камен од којшто се изработени и двата, не дозволува фина и прецизна изработка, што е уште еден негативен елемент за датирање. Заради недоработеноста на арата од с. Долни Дисан и одсуството на натпис може со голема веројатност да се претпостави дека не била довршена. Ова дотолку повеќе што во Тиквешијата се посведочени најмалку две локални работилници²¹. Со оглед на тоа дека спомениците изработени од локален камен потекнуваат од римскиот период I-III в. н. ера кога почнуваат да работат локалните работници во Тиквешијата и овие две ари можат со голема веројатност да се датират во римско време. Во прилог на ова зборуваат и останатите споменици од култот на Херакле најдени во Македонија сите од римско време. Од Тиквешијата потекнува вотивниот релјеф најден во околината на Кавадар-

²⁰ Darenberg-Saglio, t. III/1, fig. 3807

²¹ Студија за надгробните споменици во подготовка за печат

ци, сега во Археолошкиот Музеј во Скопје²². Во Стоби е најден фрагмент со претстава на Херакле кој што се одмора²³, од I-от век пред н. е. досега најстар натпис од Стоби²⁴, а од Пелагонија потекнуваат: релјефот без натпис од с. Костинци²⁵, исто така во Археолошкиот Музеј во Скопје, инв. бр. 16 и фрагментот взидан во црквата во с. Небрегово, каде што е претставен заедно со божицата Атена.²⁶ Херакле често се претставува на надгробните споменици како победник на смрта, кај нас најчесто на спомениците од Пелагонија, за чијашто иконографија е карактеристична хероизација на покојниците²⁷: горен дел од стела взидана во црквата во с. Брод²⁸ фрагмент од стела во Битолскиот музеј од локалитетот Скршена памија во Битола²⁹, горен дел од стела взидана во црквата во с. Могила³⁰ и на стелите, сега во Археолошкиот Музеј во Скопје: од Прилеп³¹, Кудредино^{31a}, од Варош³². На крајот да ги споменеме и епигрфските потврди на култот на Херакле во Македонија, сега во Археолошкиот Музеј во Скопје: една од с. Ресави, инв. бр. 450³³ а другата, инв. бр. 308 е датиралиот натпис од с. Чепигово³⁴, од 191 г. н. ера. во кој што се споменува неговиот свештеник што несомнено укажува на постоење на храм, чијшто трагови на теренот не се константирани со оглед на ограничениот обим на археолошките истражувања.

²² N. Vulić, Spomenik SAN XCVIII, 1941—44, no 149 i str. 311, no. 92

²³ Hald, Auf den Trümmern Stobis, 1917, 41, fig. 30, N. Vulić, Spomenik SKA, LXXV, 1933, no. 50

²⁴ F. Papazoglu, Notes épigraphiques de Macédoien, Živa Antika, 32/1 1982, p. 41

²⁵ N. Vulić, Spomenik XCVIII, no. 355

²⁶ N. Vulić, Spomenik SKA LXXI, 1933, no. 424 no. 423.

²⁷ Nade Proeva, *Tipologija nadgrobnihi spomenika u jugoslovenskom delu rimske provincije Makedonije*, Beograd 1978, магистерска работа во ракопис, str. XLVIII

²⁸ N. Vulić, Spomenik XCVIII, no. 48.

²⁹ N. Vulić, op. cit, no 31, Siegrid Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischen Zeit*, Münchener Archäologische Studien, 7, 1977 no 115; istata, *Götter auf makedonschen Grabstellen, Essays in Memory of Basil Laourdas, Tesaloniki* 1975, str. 123, abb. T. 5; H. Wröde, *Consecratio in Formam Deorum*, Mainz, 1981, no 152.

³⁰ N. Vulić, Spomenik LXXI no 422.

³¹ N. Vulić, op. cit. no 448 no 643.

^{31a} N. Vulić, op. cit., no 409.

³² N. Vulić op. cit. no. 412; istiot, *Arcäeologische Karte, blatt Prilep-Bitolj*, Beograd, 1957, 30; Siegrid Düll, *Götter*, no. 122, T. 4; istata, *Die Götterkulte*, no. 118, sl. 7; H. Wröde, op. cit. no 150

³³ N. Vulić, op. cit. no. 176

³⁴ N. Vulić, op. cit. no 503

R É S U M É

Nada Proeva: DEUX AUTELS D'HÉRACLÈS DE LA RÉGION DE TIKVEŠ

Le bref article représente une contribution en faveur du culte d'Héracles dans la région de Tikveš.

Les deux autels sont repérés pendant la révision des monuments épigraphiques ayant pour but la préparation du Corpus des inscriptions de la Macédoine romaine. Tous les deux sont anépigraphiques et leur attribution au culte d'Héracles est faite d'après la représentation des attributs les plus connus d'Héracles: la massue et scyphos—cantharos. (1). Il s'agit d'une représentation abrégée d'Héracles bibax ou de la scène du lectisternium, dont la prédilection à l'époque romaine est bien attestée.

Les deux analogies que j'ai trouvés à nos autels (ayant la même représentation) se trouvent: une à Pola (Pula) avec la dédicace mais sans mention d'Héracles (18), l'autre à Rome (19) avec la dédicace „Herculi vovit“.

Quant à la datation de nos autels il est difficile de la préciser à cause d'absence d'inscription et de la rusticité du travail.

On a l'impression que l'autel de Dolni Disan est inachevé. Dans tous cas ils appartiennent à l'époque romaine, pendant laquelle au moins deux ateliers sont attestés dans la région de Tikveš (21) ainsi que d'autres monuments en liaison quelconque avec Héracles: l'inscription de Resava²² les plaques votives de Kavadarci (22) Stobi (23—24) Nebregovo (26) et de Kostinci (25); et les stèles funéraires de Pelagonie (28—32) pour lesquelles l'héroïsation des défunts est caractéristique (27). A Stuberra (34) (Čepigovo) est attesté un prêtre d'Héracles dont la sanctuaire n'est pas toujours repéré faute des fouilles restreintes.

Примено, 17. IV 1985

Drago Gervais:

P I P A — F U M I S U G I U M

Clamabat hodie per domum fremens avus
Et cuncta cunctosque exsecrabat devovens,
A quopiam quod esset erreptum sibi
Furto suum praesigne fumisugium.

Lares avus turbavit omnes admodum;
Felem cecidit atque vicinos quoque ex
Somno excitavit et catillum fictilem
Perfrégit et aviam furentem reddidit.
Erat status profecto apud nos horridus.

Infausta tandem fistulata haec capsula
Casu secundo inventa avi sub pileo est.

Ljubljana

Vertit: S. Kopriva